

Kentsel Tasarımın Tarihi ve Felsefi Temelleri

Kent adını verdiğimiz yerleşme biriminin ilk ne zaman ortaya çıktığına ilişkin tartışmalarda genelde ortaklaşan zaman dilimi, artık ürünün elde edilmeye başlandığı yerleşik komünal toplum biçimini ortaya çıkış dönemi ile çakıştırılmaktadır. Bu ilk yerleşmelerden başlayarak, genelde üretim biçimi ve toplumsal gelişmeye paralel olarak kent formu da gelişme gösterdi. 1930'lu yıllara gelinceye kadar kentler için geçerli görülen düzenleme anlayışı, toplumsal hiyerarşi ve estetik kaygılara dayalı, mimarlık biliminin uğraşı alanı içinde kalan, kentsel fonksiyonların düzenli dağılımının sağlanması çabası yani kentsel tasarım olarak algılanılmaktaydı.

Sanayi devrimi sonrası, daha önce görülmemiş düzeyde kırsal alanda yoksullaşma ve bundan daha önemlisi kentsel alanlarda ortaya çıkan istihdam talebi, günümüzde kentleşme olarak adlandırdığımız kente doğru nüfus hareketlerinin de temellerini oluşturdu. "Vahşi Kapitalizm" dönemi diye de adlandırılan bu dönemde, serbest piyasa koşullarına müdahale etmek biçiminde algılanan düzenlemelerden özenle kaçınılması, işveren ile işçilerin eşit, rekabet koşullarına sahip taraflar olarak algılanışı, mekansal yansımanın kentin estetik kaygılarıyla oluşturulmuş bölgelerinin yakınlarında, sefalet mahallelerinin ortaya çıkışı biçiminde somutlaştı. Eşit olmayan sosyal tarafların zorunlu olarak aynı mekanı paylaşmaları ise, mevcut toplumsal çelişkileri giderek arttırıp, bileyerek sosyal patlamaların yaşanması sürecini başlattı, 1917'de Rusya'da yaşanan devrim sürecinin de etkisiyle, sosyal patlamaların mevcut siyasal rejimin varlığını sürdürmesini olanaksız kılacağı korkusu içinde 1930'lardaki büyük ekonomik krize giren liberalizm akımı, kendi varlığını sürdürürebilmek için yeni bir düzenlemeye gitme ihtiyacını duydu. Önceleri devlet, bireyleri ve kurumlara eşit uzaklıkta, bireyin devlete karşı korunması ilkesi ışığında "hukuk devleti" olarak tanımlanırken, 1930'lardan itibaren "iktisaden zayıf tarafı koruyan ve gözetken olma görevini de "sosyal hukuk devleti" ilkesi adı altında üstlenmiş oldu.

Sosyal sınıfların birbiriyle eşit olmayan rekabet koşulları nedeniyle iktisaden zayıf olan tarafın

devlet tarafından özel olarak korunması ve gelişimine katkıda bulunması biçiminde özetlenecek Keynesyen felsefenin ortaya çıkışı, kentin mekansal düzenlenmesini estetik bir kaygı olarak niteleyen "kent tasarımı" anlayışının sonu, bizlerin mesleki çabasının da başlangıç noktasını oluşturdu.

Bu yeni anlayış uyarınca planlama, tasarımı boyutunun içerdiği estetik anlayışı yerine rasyonelliği, mekansal düzenleme yerine ise; toplumsal yaşamın düzenlenerek, sınıfsal çatışmaları patlama noktasına girmeden kontrol altına alma, toplumsal hiyerarşinin taşıdığı farklılıkları mekan boyutundan olabildiğince azaltma kaygısını taşımaya başladı. Kent, yalnızca kent ekonomik faaliyetlerin sürdürüldüğü değil, aynı zamanda bu ekonomik faaliyetin taraflarının birey olarak var olduğu ve kendilerini yeniden ürettikleri, dolayısıyla da siyasal ve sosyal sistemin yeniden üretildiği, sosyal ilişkilerin üzerine sürdürüldüğü bir mekan parçası olarak algılanmaya başlandı. Temel kaygı kıt kentsel finansal kaynakların mekanda olabildiğince eşit dağılımının sağlanması, kaba bir deyişle "mekansal bütçe" oluşturulması yolu ile sefalet mahallelerinin yaşanabilir işçi depoları şekline dönüştürülmesiydi.

İkinci dünya savaşının sonunda Avrupa'nın büyük ölçüde yıkıma uğraması "rasyonalizmin" planlamadaki etkinliğini bir süre daha korumasına neden olduysa da refah düzeyinin artması, planlamanın rasyonalizm kaygısının yanı sıra kültürel ihtiyaçları gözetken estetik kaygıya da yeniden yönelmesi sonucunu getirdi. 1960'larda Malthus'un görüşlerini esas alarak hazırlanan Roma Klubü'nün çalışmaları o güne kadar planlamanın temel kriteri olan sınırlı finansal kaynakların mekansal dağılımı anlayışını doğal kaynakların da sınırlılığını da içerir biçimde düzenlenmesini zorunluluk haline getirdi. 1974 petrol krizi ise finansal kaygıların ikinci plana itilip planlamanın koruma ve kullanma kararlarının optimizasyon çabası olarak algılandığı bir dönemin başlangıcı oldu. Çevre koruma, kıt kaynakların optimum kullanımı şiarının yükselmesi planlamanın yanı sıra Kıta Avrupası'nda çevreye daha fazla öncelik tanıyan yeni bir planlama anlayışının ağırlık kazanmasına neden olarak Avrupa'da planlamanın altın yıllarını başlattı: "bütüncül planlama" anlayışı 1960'lardan başlayarak tüm Avrupa'ya ve etkisi altında olan

Türkiye gibi ülkelerde önem kazandı. Kıta Avrupası'na kıyasla nüfus yoğunluğu daha az, mekansal gelişmeye elverişli, toprak yapısı açısından daha şanslı ve Kıta Avrupası'ndan sonra sanayi devrimini gerçekleştirdiği için, büyük ölçüde uluslararası deneyimlerden ders alarak mekan organizasyonlarını gerçekleştiren, federe yapısı ve birbirinden oldukça uzak boş alanlarda bölünmüş bu nedenle Avrupa'daki bölge ve milli fiziki plan kaygılarını duymayan Amerika'da ise çevre korumaya yaklaşım, öteden beri sahip olduğu parçacı çözüm alışkanlığı içinde bulundu: ÇED.

Amerikan patenti ile üretilen ÇED teknikleri, liberalizmin Keynesyen felsefeden koparak, devletin toplumsal görevlerinin azaltılması, devletin piyasaya "iktisaden zayıf tarafı korumak" adına da olsa müdahalenin azaltılmasını öngören Freidmancı anlayışın Avrupa'da taban bulduğu bir dönemde gündeme gelmişti. ÇED, yani noktasal veya çizgisel kirleticilerin önceden belirlenerek zararlarının en aza indirgenmesini savlayan bu yöntem ABD kaynaklı çok önemli bir ihraç ürünü haline gelip, planlamanın uluslararası boyutta değer yitirmesine yol açtı.

Keynesyen görüş "kamu yararı" yani devletin mevcut düzeninin devamı için bireysel yararın üstüne çıkan bir yarar kavramının oluşmasına neden olmuştu. Planlamanın eline geçtiğinde ise bu kavram, planlamaya çevre boyutu da katıldıktan sonra gelecek kuşakları da içeren bir zaman ve planlama ve hatta yeri geldiğinde ulusal hükümetlik sınırlarını da aşan bir mekan boyutu içinde "insanlığın ortak yararı" anlayışına dönüşmüştü. Planlama bu hali ile basit bir mekan organizasyonu olmaktan çıkıp, planlamaya halkın katılımının da sağlanmasıyla, toplumsal sorumlulukları ve birbirlerine karşı yükümlülükleri olan birey formunun yaratılmasına da katkıda bulunmaktaydı. Oysa Fridmancı görüş, Keynesyen görüşten yola çıkarak zenginleşen kamu ya da toplum yararı kavramı gereğince devletin sosyal görevlerinin artmasını değil, tam tersine, devletin sosyal yaşama ve az müdahalesini, devletin toplumsal gerekçelerle de olsa Keynesyen bakış açısı gereği üretmek zorunda bırakıldığı kamu mal ve hizmetlerini özel sektöre devrederek küçültülmesini önermekteydi. Bu yolla, ekonomiye doğrudan veya dolaylı devletmüdahalesinin ortadan kaldırılarak, artık uluslararası nitelik kazanmış olan sermayenin daha da hareketlenerek "küreselleşmesi", moda deyimi

ile "küreselleşmesi" sağlanabilecekti. Devletin görevlerinin yeniden tanımlanması sırasında ortaya çıkabilecek sosyal sorunların ortadan kaldırılabilmesi ise, ancak toplumu oluşturan bireylerin kendilerini ve toplumu farklı bir biçimde tanımlaması ile olanaklıydı. İşte post-modernizm, adını verdiğimiz felsefi akım bu noktada tarihsel işlevini yükledi. Modernizmin toplumsal hak ve sorumlulukları olan birey tanımı ve bu tanımı ve bu tanım dolayımı ile bireylere yönelik etik yükümlülükleri değiştirme görevi post-modernizm, adını verdiğimiz felsefi akım bu noktada tarihsel işlevini yükledi. Modernizmin toplumsal hak ve sorumlulukları olan birey tanımı ve bu tanım dolayımı ile bireylere yönelik etik yükümlülükleri değiştirme görevi post-modernizmin asal işlevi oldu. Post-Modernist felsefenin yaratmayı amaçladığı bireye; örgütlülüğe ihtiyaç duymayacak kadar bağımsız ve özgü, kendi çözümünü ancak kendisi yaratabilecek kadar bireye; örgütlülüğe ihtiyaç duymayacak kadar bağımsız ve özgür, kendi çözümünü ancak kendisi yaratabilecek kadar yalnız ve dünyanın bireyin etrafında ve bireysel inisiyatifi ile döndüğüne inandığı bir dünya olduğu mesajı mimariden eebiyata tüm üst yapı aygıtları kullanılarak verilmeye başlandı. Küreselleşme sürecinde karşılayabileceği toplumsal direncin kırılması işlevini yüklenen post-modernist felsefe kuşkusuz mekansal kararlara da etki ederek kalıcılığa ihtiyacını duydu. İlk uygulama, bireylerin kişisel talep ve ihtiyaçları doğrultusunda değiştirilebilecekleri açık iç mekanlara sahip mimari yapılarda başladı. ABD tarafından üretilen ÇED teknolojisi çevre sorunlarının çözümünü üstlenirken, kentleri, bölgesi ve ülkesi ile bir bütün halinde gören bütüncül planlama anlayışı da yerini kentteki sorun alanlarının adacıklar halinde çözümlenmesi yöntemine bıraktı. Kenti bir ilişkiler bütünü olmaktan çıkarıp, tanımlanmış sorun alanlarına mekansal düzenlemeler yolu ile müdahalenin ilk örnekleri kentsel renovasyon ve revitalizasyon projeleri olarak görülmeye başlandı. Post-modernist felsefenin kabul görmesiyle 1980'lerden itibaren itibarını yitiren planlama yerini tekil sorunlara tekil çözümler öneren kentsel tasarım ve aksiyon planları adı verilen kısıtlı kentsel mali kaynakların etkin kullanımına yönelik kontrol matrisleri ile bezeli bilgisayar programlarına bırakmaya başladı.

ABD açısından geleneksel mekan organizasyonu biçiminde algılanabilecek bu yöntemler bilgisayar

dr. ümit özcın tarihi ve felsefi temeller

teknolojisiindeki inanılmaz gelişme ile birleştirildiğinde yalnızca mekan organizasyonları açısından değil yerel yönetimlerin karar süreçlerinin de bilgisayar programları aracılığıyla üstlenilebileceği gerçeği ortaya çıktı. Avrupa'ya ihraç edilen bu yeni süreçlerinin de bilgisayar programları aracılığıyla üstlenilebileceği gerçeği ortaya çıktı. Avrupa'ya ihraç edilen bu yeni know-how 1980'lerin başında tartışmasız kabul görüp, uygulamaya başlandığında planlama geleneği ve demokrasi etiğine daha köklü bir biçimde sahip çıkan Avrupalılardan kısa bir süre sonra direnç görmeye başlandı. Önce ÇED teknikleri eleştirilmeye başlandı, 1985'lere gelindiğinde ise ÇED planlı alanlarda yer alacak kirlenici yatırımlar açısından ek bir külfet haline getirildi. Çünkü ÇED'in tek başına çevreyi koruyamayacağı yaşanan bir kaç örnekle açığa çıkmıştı. Aynı şey kentsel tasarım ekolünün de başına geldi. ABD'nin ekonomik gücüne alternatif olabilmek için oluşturulan Avrupa Topluluğu'nun sermayenin küreselleşmesi sürecinde ABD karşısında yeterli rekabet gücüne sahip olamaması sorunu AT'nin Avrupa Birliğine dönüştürülmesini ve üye ülkelerin ekonomik olduğu kadar sosyal birlikteliğini zorunluluğunu doğurunca, ortak hedeflere farklı partnerlerle ulaşılması için Ortak Eylem Planlarının kararına 1985'de varıldı. Eylem planı uyarınca 1992 yılında tek para birimine ulaşılması hedefleniyordu. 1990'lara giderken eylem planı adı verilen mekan boyutundan yoksun ekonomik ve sosyal planların ortak hedeflere ulaşmaktaki yetersizliği açıkça ortaya çıkmıştı. 1990'larda yaşanan bu gelişme, bir yandan AB ülkelerini içeren kıtasal planlama çalışmalarının gündeme gelmesiyle planlamaya eski itibarını iade ederken, öte yandan da post-modernizmin bireye ilişkin önermelerini yaşatma ikilemini beraberinde taşımaktaydı. Post-modernizmin iflâsı ile etkilerini sanayi devriminde olduğu gibi İngiltere'de gösterdi. Teacherizmin'in iflâsı, aslında Fridmancı ekonomik görüş ve bu görüşün düzenlerle yaşama biçimini belirleyen bir düzeye ulaşmış olan bireyciliğin bir anda değiştirilmesini de engelleyecek boyutlara varmıştı.

Çok kısaca, satırbaşları ile değinmeye çalıştığımız, planlamanın farklı toplumsal konjonktürlerde geçirdiği devrim, günümüzün tartışma odağı haline gelen "Kentsel Tasarım" ekolünün aslında hiç de yeni bir bakış açısı olmadığını, feodalizm döneminden başlayıp, kapitalizmin yeniden şekillenmesi dönemine kadar kullanılan ve zaman

içinde bütüncül bir planın alt başlığı olarak kullanılmadıkça toplumsal sorunlara çözüm üretmeyecek ve hatta giderek o sorunlara kaynaklık edebilecek bir yöntem olduğunu vurgulamaya çalıştık.

Sanayi devriminden günümüze, sermayenin değişen konjonktüre, kendi çıkarlarını maksimize edecek şekilde defalarca uyum gösterdiği, kendi varlığını yeniden üretecek yeni ekonomik ve siyasal örgütlenmelere giriştiği herkesçe kabul edilebilen bir gerçek sermayenin örgütlenme ve yeni koşullara uyum yeteneğinin günümüzde vardığı en son nokta, siyasal söylemini globalizm'de bulmakta. Ekonomik yapıda görülen bu hızlı devrimine karşın, toplumsal yapı çok daha yavaş bir ivme ile değişim ve dönüşüme uğramakta, mekansal kararların kalıcılığı ise toplumsal yapının değişim sürecini daha da yavaşlatmaktadır. Bu açıdan biz plancılardan toplumsal sorumlulukları tartışılmaz bir önem ve öncelik kazanmaktadır.

Hepimizin bildiği gibi, post-modernizmin önerdiği köşe dönücü - iş bitirici birey anlayışını felsefi bir kısıya ve bürünmeksizin en yalın haliyle 1984'ten bu yana yani yaklaşık yalnızca 2-3 yıllık bir gecikmeyle ülkemize mal etmiş durumdayız. Etik değerlerin köklü bir biçimde yıkılmasının ülkemizde yarattığı toplumsal sorunlara değinmek bile yersiz, hep birlikte yaşıyoruz.

Bilimsel ve teknolojik gelişmeleri ise genelde yaklaşık 15-20 yıllık gecikmeyle izleyebilmekteyiz. Bizler, 1985'te yaşama biçimine dönüştürdüğümüz post-modernizmin adını ancak 1995'lerde entellektüel muhabbetlerimizin mezesi yapabildik. 1982'lerde ÇED uygulamasından neredeyse vaz geçilmişken, biz 1992'de ÇED'leri yasalaştırdık. 1990'larda kıtasal planlamanın gereği ve uygulama yöntemleri tartışmaları yapılırken biz üniversitelerimizde "kentsel tasarım" bölümlerini açmaya başladık. Hala imar planlarını mimarlar mı yoksa şehir plancıları mı yapmalı tartışması yazık ki zamanımızı alıyor. Oysa plancıların tarihsel sorumluluğu, planlama anlayışındaki gelişim ile evrensellik kazanan "toplum yararı" kavramının önemini topluma yeniden benimsetebilmek ve sermayenin küreselleşmiş kirlenmesine karşı çevre duyarlılığı için gerekli kamu oyunu yaratmanın yanı sıra, mesleki ürünlerimiz aracılığıyla aynı duyarlılığın mekana yansımını sağlamaktır.